Tóth István

Decsi Csimor János, a humanista költő

Azt hiszem, legjobb énjére emlékezik az, aki életének arra a mozzanatára gondol, amelyben életre szóló eszményképet választott magának. Lényegében ezt teszi ma Vásárhely értelmisége, amikor Decsi Csimor Jánosra, szellemi életünk megalapozó nevelőjére, írójára, tudósára emlékezik. Mert az ő tudományos tevékenységében városunk meghatározó szellemi gesztusát, eszményképválasztását, tudományos elkötelezettségét ünnepeljük. Jól ismert dolog, hogy voltak itt ferences oktatók, népművelők előtte is, de – szerzetesi szerénységük folytán – a szerző, másoló és kompiláló munka elegyedése elhomályosítja előttünk személyes arcélüket. Tudomásunk szerint ő emelte quadriviumi szintre a schola particulát. Mások, mint például Laskai Csókás Péter vagy Herceg János, nevelők és írók csak ideig-óráig működtek városunkban. Az újkori tudományosság szelleme Decsi Csimor János 1593-as marosvásárhelyi letelepedésével vert gyökeret, s azóta, mondhatni, nemcsak városi, de megyei, sőt egész szellemi életünk területén érezteti hatását, igényét és jelenlétét Teleki Sámuel, Aranka György, Lázár János, Bolyai Farkas és János, valamint sok más notabilitás személyén keresztül egész napjainkig. Amint Decsi szellemi és fizikai arcképéről is jól látható, reneszánsz ember volt, vagyis az európai műveltség nagy szintézisére vállalkozott: a túlságosan spiritualizált humanizmus újplatonista irányzata után élt, s így közelebb állt az erasmista szellemű, ókori műveltséghez és kritikus toleranciához, valamint a Justus Lipsius által kidolgozott újsztoicizmus etikájához. A reneszánsz kor humanista törekvéseinek és hitújításának voltak nemcsak időben váltakozó, időszakokra korlátozható vezérszemléi, mint Platon, Erasmus és Justus Lipsius, de állandó szellemi összetevői is: a héber műveltség emfatikus erkölcsisége és felfokozott életessége, a görög filozófiai műveltség rendszerbe foglalása és emberi mértéktartása, valamint a latin nyelvű gyakorlati tudományosság döntő fontossága az ókori műveltség európai terjesztésében. Míg az időszakos irányzatok inkább a formára, az utóbbiak főként a tartalomra hatottak. Hogy ezekből milyen szépirodalmi, esztétikai-etikai eszményképet választott Decsi János, arról valljon ő maga. Legátfogóbb és legtartósabb emberi eszményképének Odüsszeuszt tekintette, amint mintegy féltucatnyi, többnyire latin verséből határozottan kitűnik. Vannak, akik egyszerű kordivatot látnak ebben a választásban, hiszen Dantétól egészen Joachim Du Bellay, Robert Garnier, Shakespeare és mások munkásságáig sokan foglalkoztak Odüsszeusz jellemével. Csakhogy Dante *Poklában* az újabb kalandokra vágyó, tragikus hőssel találkozunk; Joachim Du Bellaynél (a *Regrets* 40. szonettjében) az ellenségein bosszút álló, honvágytól vezérelt Ulysses alakja áll elénk; Shakespeare *Troilus és Cressida* drámájában (I.3.) Odüsszeusz a társadalmi hierarchia pragmatizmusának határozott hirdetője; Robert Garnier *La Troade* (*A trójai nő*. II. felv.) című drámájában már viszont egy könyörtelen machiavellista szereplőként került a francia közönség elé. Decsi Csimor János Odüsszeuszt nem a kalandvágy, nem a bosszúállás, sőt még nem is az utazás divatja cselekedtetni: hazai szükségből szövődött minden lényeges vonása, tudásszomja hajtja és ennek részleges kielégítése boldogítja. A bonchidai Bánffy Farkas fiának mentoraként így fogalmazza meg saját magának és Ferenc nevű tanítványának az életcélját, humanista eszményképét, *Útleírásának* (*Hodoeporicon*) ajánló versében:

*Boldogan él, aki más erkölcsöt s városokat lát,
S távoli országok népeit ismeri meg.
Ahogy a messzi mezőkről gyűlnek a búzakarászok,
Más-másféle szokás ad igaz ismeretet.
Most méltán csak azért dicsérik a híres Ulyssest,
Mert egy évtizedig látta bolyongni a föld.*

Hogy ez a Decsi-féle Odüsszeusz valóban tudományos célkitűzésből, nem hatalmi törekvésből, unalomból, kalandvágyból vagy bosszúállásból bolyong – helyesen: peregrinál –, az két évvel későbbi verséből még világosabban kitűnik.

Nemcsak az ismétlés, de a részletek pontossága miatt is megállapítható, hazai modellekről mintázott Odüsszeusza: életre szóló eszményképe, amint Pécsújfalvi Zsigmondhoz, távozó diáktársához írt versében ismét körvonalazódik:

*A kegyes Aeneas és a Laertész fia [vagyis Odüsszeusz] egykor
Sok utazása miatt nyert örök éltű nevet.*

És itt negatív oldalról is megvilágítja Odüsszeusz jellemét, amikor nem fizikai vagy hatalmi ellenfeleit, de szellemi ellenpólusát, a csúnya beszédű, üres lelkű, szívtelen Therszetészt állítja vele szembe, hogy még inkább kitűnjék odüsszeuszi eszményképe. Az általa megrajzolt ember kritériumai az isteni művészetekhez („divinae artes”), a jó antik irodalomhoz („bonae linguae”) és a kettős bölcsességhez („duplex sophia”), vagyis a teológiához és bölcsülethez való gyakorlati kötődés. Hogy kik szolgáltak itthon modellekként a Decsi-féle Odüsszeusz-portréhoz, nem tudjuk teljes biztonsággal, de lehetségesnek tartom, hogy a nagy európai tanulmányutakon vándorló Pataki Mihály és még inkább Decsi vásárhelyi rektor elődje, Laskai Csókás Péter. Mindkettőjüket – akárcsak Decsit – a tudásszomj, a tanulás vágya hajszolta a túlságosan viszontagságos utazásokra. És ami talán ennél is jelentősebb mozzanat az életükben, mire a termés beérett, hazahozták begyűjtött kincseiket, hogy itthon értékesítsék. Decsi Csimor János „Odüsszeia”-jának a már említett *Hodoeporicon*-ját tekinthetjük, ahol a nagyjából üres szekeret is csak tizenkét lóval tudják vontatni a Kárpátokon át Moldva és Lengyelország, illetve Németország felé. Decsi Csimor úti beszámolójának, naplójának lényeges tárgyát az időszerűsíthető történeti események, a moldvai és a kaszub nép szegénysége, a törökkel szembeni küzdelmek, az ipari fejlődés, az egyes országok alkotmányos rendjének fejlettségi foka alkotják. Külön szeretném kiemelni azt az együttérzést, amelyet – keresztény humanistaként – tanúsít az elnyomott, nélkülöző népek iránt, és azt a rokonszenvet, amellyel ábrázolja a reneszánsz műveltségű államférfiakat, különösen a néhai Báthory Istvánt. A szellemi és erkölcsi műveltségnek ez a különös hangsúlyozása – nemzeti származás fölé helyezése – újsztoikus műveltségként is értelmezhető nála. Elsősorban azonban nem az érdekel bennünket, hogy kora tudósaként milyen európai műveltséggel rendelkezett, hanem az, hogy a kisugárzó európai eszmék milyen sajátos, hazai fénytörést alkottak az ő gondolatvilágában.

Odüsszeusz jellemének alkotója ugyan Homérosz volt, de ennek a legárnyaltabban rajzolt görög jellemnek erkölcsi megalapozású esztétikai vonatkozásait Arisztotelész alapján ismerte meg Európa. Nincs olyan erkölcsi fogalom az arisztotelészi erkölcsstanban, ami nem található meg Odüsszeusz jellemében, mintha a nagy filozófus Odüsszeuszról alkotta volna egész etikai megalapozású esztétikai rendszerét. Odüsszeusz lelki alkata (hexisze) által rendelkezik kellő bátorsággal (andreia), mértékletességgel (szofroszüné), nemes lelkű adakozással (eleutheria), áldozatkészséggel (megaloprepeia), nemes becsvágygal (megalopszüchia), szelídséggel (prautész), szellemességgel (eutrapelia), szemérmességgel (aidosz), igazságossággal

(dikaiosüné), sőt szeretettel is (filia), ha nem is első helyen és olyan mértékben, mint a krisztusi etikában, mert a *Nikomakhoszi etikában* az erények legfőbb meghatározó értéke a közép (to meszon) vagy a középszer (hé meszotész), amelyek művészi ábrázolása alkotja a görög szépség alapfogalmát.

Decsi első filozófusunk, aki Arisztotelész tanítványa, tehát kellőképpen ismeri mindezt, amint részben *Synopsis philosophiae* (A filozófia foglalata) című munkájából kitűnik. Lehet, ebben a választásban a reformáció gyökerei is befolyásolják, hiszen első hazai esztétikai könyvünk, Károlyi Péter *Institutio de syllaborum et carminum ratione* (Tanítás a szó- és versalkotás módjáról) című, 1567-es kolozsvári munkája már állást foglalt Arisztotelész józanabb, gyakorlatibb mérséklete mellett. Van azonban egy olyan szerves összefüggés a Decsi által választott odüsszeuszi eszménykép és az általa tanulmányozott Arisztotelész között, amire magam is csak hosszas tanulmányozás után figyeltem fel: amint már említettem, a nagy görög filozófus etikai megalapozású esztétikai rendszerének legmaradéktalanabb megtestesítését éppen Odüsszeusz jellemében fedezhetjük fel. Hogy ezekből a szép erkölcsi alapját alkotó fogalmakból miért éppen a bölcsességben (szofia), illetve a bizonyításon alapuló tudományos lelki alkatban és nem másban látja a legfontosabb, legsürgősebb teendőket, az nyilván egyéni megítélésből, a hazai hiányosság helyes felismeréséből ered. Bármennyire is Odüsszeuszra ruházott vonások ezek, nagyon is személyesek és időszerűek. Mintha egygyólvadna itt bölcselő mesterének szemlélődő és cselekvő észbeli erénye, a theorétiké és praktiké dianoia (néven ismert) elméleti képessége. Így válik igazi egyetemes emberré, „uomo universalé”-vá. Hiszen maga is nagy tanulmányutakat tesz, nem csak hirdeti az új európaiságot, íróként is alkot, és példát mutat. Többek között – elnépiesedett humanizmusunkat gyarapítva – lefordítja Erasmus közmondásgyűjteményét. Talán éppen ebben a teremben szólaltatta meg először anyanyelvünkön az *Adagiorum graecolatinoungaricorum chiliades quinque* című, főként Erasmus közmondásait tartalmazó hatalmas munkát. Méltán nevezte érte „magvetőnek” (satornak) Tolnai Balog János fontos műve megjelenésekor. S hogy tudományos életünk első ismert magvetője mennyire következetes és szerény ember volt, arról szóljon egyik legszemélyesebb vallomása, önarcképéről szóló verse, amely részben következetes ismétlése a Pécsújfalvihoz írt versnek, másrészt újsztoikus színezettel gyarapítja latin költészetünket, örökségül hagyva ránk legfontosabb alkotását, igazi értéké formált jellemének alapvonásait:

*Bízz csak Uradban, sose magadban; tedd, ami vár rád;
Mondj sok imát, keveset kívánc, nagyra ne törj.
Hallj sokat, ám keveset szólj, hallgass titkon; a gyengét
Óvd, az erősnek eressz, tűrd az egyenlőt el
Háríts el akadályt; ne csodálkozz; vesd meg a gőgöst.
Tűrd bajod; Istennek élj, és halni tanulj.*

Végül a türelmüket kérem egy személyes kérés megismétléséhez. Mintegy tíz évvel ezelőtt egy Decsiről készült rézkarcot adtam át az egyháznak, hogy függesszék ki a Gótikus Terem falára. *Syntagma Juris*ának, jogi tanulmányának 1593-as kiadásából fényképeztettem le annak idejét a Teleki Tékában. Azt hiszem, most még időszerűbb lenne ez a kérésem.

*

János Decsi Csimor, the humanist poet. From all the Hungarian humanist scholars of the 16th century, probably the life work of Baranyai Decsi was the most diverse. His poetical work is the palpable proof of this. He had written goodbye poems to his fellow students since his studies in Wittenberg, epigrams in genuine ancient metrum and he rhymed his adventures abroad. Later he wrote praising poems about the wartime deeds of the Transylvanian prince, Sigismund Báthory. In his songs he also encouraged people to fight against the Turks.

Based on a thorough analysis of his texts, the author of this study points out the fact that he, as the first Hungarian disciple of Aristotle and as poet and philosopher, undertook the task of writing a comprehensive synthesis of European civilization.

He considered Ulysses his most comprehensive aesthetic-ethical ideal, but his Ulysses doesn't act because of wanderlust, nor of revenge, not even driven by the fashionable travelling: every important feature of his character originates in native necessity, he is driven by intellectual curiosity, and he is inspired by fulfilling it.